

Миодраг Б. Шијаковић

ЉУБАВ И СТВАРАЛАЧКО НАДАХНУЋЕ

Пратећи историју песничке вештине, и то од почетних наговештаја до данас, долазимо до сазнања да се у њеном развоју непрестано појављују поједини мотиви, који се обрађују на овај или онај начин. Наиме, чини нам се да нема песника који није одређеним темама посветио пажњу и обрадио их у свом делу; то даје повода да размислимо о неким архетиповима и непрестаним уметничким надахнућима која, као флуид, зраче током човекове стваралачке одисеје.

Ови архетиповски мотиви постају стожери уметности и испуњавају њене просторе.

Њих наравно, нема много, па су стога и евидентнији. Очигледно је, најпре, да природа својим богатством увек изазива песника и он јој посвећује пажњу; то је, вероватно, оно исконско осећање човеково да је саставни њен део, и да је он, као и све што га окружује, само њен производ и подлеже њеним неминовним законима. Ова митска веза човека и природе долази до изражаја скоро код сваког ствараоца и она траје и данас, те би било сувишно овом приликом наводити песнике и песме њој посвећене; то би значило, заправо, ући у генезу човекове креативне снаге. Доживљаји природе непрестано фигурирају у уметничким делима и лирском нотом боје сваки стваралачки чин.

Такав је случај и са родољубљем, односно — са поезијом која слави родну грудну и место где је песник, па и сваки човек, први пут угледао свет; у томе има нечег митског, још боље — магијског. Истргнут из мајчине утробе где је, према Фројду, једини пут доживео рај и трауму рођења (Гебурттраум), човек се већ у првим тренуцима суочава са мистеријом живота и природе, и то суочавање остаје најупечатљивији утисак који га прати током животног трајања. Јер при том првом кораку доживљава све оно што једну скупину чини скупином: укореењује се у њене етичке норме, у њен језик и размишљања, подвргава се обредним и другим ритуалима, прихвата све животне норме и друштвене садржаје, те то касније носи као аутентични доживљај и вечито определење.

Уско с овим осећањем повезано је и осећање слободе; она такође постаје један од стожера уметности и вечита инспиративна снага. Скоро да нема песника који није опевао слободу у једној широкој скали, истичући њене дражи у њену опојност. Још древни песници су певали о слободи и о борби за слободу, почев од песника »Махабхарате«, па преко Хомера, који је испевао оде слободи — све до наших савременика који су у време ослободилачког рата нашли праве речи за овај суштаствени елемент

нашег живљења. Смисао слободе нарочито је приметан у кризним друштвеним ситуацијама, у време борбе за њене идеале и за њено остварење. Разуме се, тај смисао је у одређеним друштвеним формацијама имао другачије садржаје, јер се увек под слободом није исто подразумевало, некада је то значило и поробљавање, али, чини се, суштина је најчешће била одређена. Очигледно је да је и то осећање слободе човека магијска веза са природом, јер је у природи све слободно и све тежи тоталној слободи, и само се у тој слободи правилно развија.

Поред ових мотива, наравно, постоје и остали, такође значајни за сами чин стварања, јер је, као што знамо, лепеза песникових надахнућа веома широка и никада довољна, пошто песник настоји да што више прошири круг доживљаја, границе запажања и утисака и скалу осећања.

Међутим, нама је циљ да овом приликом укажемо на један такође значајан поетски сегмент, који се протеже током читавог стварања, од првих правизија живота, датим у древним мотивима и легендама — па до данас: на мотив љубави и на његов значај за стваралаштво. У многим лирским пустоловинама љубав је опеана у широкој амплитуди, што нам пружа један тоталитет живота; наиме, љубав забрањује читаво наше живљење, и то је она хуманистичка нит која чисти наше осећање и делује на наш сензибилитет као извесна катарза. »Љубав је — каже Јован Дучић у књизи »Благо цара Радована« — главни извор инспирације и акције песникове, јер је љубав и главни мотив његовог живота. Све што знамо о љубави, знамо од песника. Да није било песника, о љубави би се знало мање него о мржњи«.

Као што знамо, у природи човека је да негује љубав према родитељима, према најближима, према отаџбини, према природи — али нарочито према жени, која је, чини нам се, и најчешће опеана у тзв. љубавној поезији, и пратећи ово љубавно осећање кроз историју уметности, видимо да је оно примало разне реkvизите; увек је било у складу са читавом етиком и естетском структуром и током историје се мењало: каткада је ово осећање имало сензуални карактер, што је случај са делима најранијих песника, каткада је било натуралистичко, често мистично, као што је случај у романтичарском песничтву, а каткада је запремало и филозофске размере и изнуђивало филозофска размишљања.

Већ у Библији постоје дивне сензуалне тираде које се одnose на чулну и путену љубав; оне се и данас сматрају најсавршенијом љубавном песмом; то је »Песма над песмама« (Шир хаширим), која и данас стоји као парадигма сензуалне поезије, где је љубав дочарана непосредно, без мистичног ореола, еротски, чак — појудно. Било би сувишно наводити оне дивне оде љубави, јер бисмо пали у искушење да наведемо читаву песму. Овакво осећање љубави, овај — рекао бих — чисти **либидо**, постоји и у песмама класичних песника, као и у поезији афричких песника, чак и савремених, будући да је код њих ово осећање такође исказано на непосредан начин, без мистичних глазура које су приметне у поезији европског песничтва.

Својом стрелицом бог Ерос је свакога погађао, па и песника. Њега нарочито. Не само да песник није могао бити лишен тог осећања, Еросовог поготка, већ је, напротив, то осећање искористио као шансу да испреда свој љубавни венац и да та своја сањарења о љубавној срећи, о споју са вољеном женом и сапутником. »Песникова је љубав — каже песник Дучић — свеобимна, а у тој свеобимној љубави је жена само најсавршеније уметничко дело«. Наводити овом приликом размишљања љубави (»љубав је кроз животињска, у томе и јесте њена лепота« — каже Реми де Гурмон) одвело би нас далеко, али ћемо се ипак осврнути само на неке, које су, по мом мишљењу, занимљиве и луцидне.

У Волтеровом »Филозофском речнику« под појмом љубав стоји одмах на почетку ово:

»**Amor omnibus idem.** Овде се мора прибећи физичком; то је тканина од природе коју је машта украсила везом. Хоћеш ли да стекнеш представу о љубави, погледај врапца у својој башти; погледај своје голувоове; посматрај бика којег доводе крави; гледај оног поносног коња којег два његова послуживоца воде мирној кобили која га чека и која подиже реп да би га примила; гледај како из очију сипа варнице; послушни њихово њиштање; посматрај те сокове, то пропињање, те надигнуте уши, губицу која се раствара у малим грчевима, ноздрве које се шире, пламени дах који избија из њих, гриву која се диже и лепрша, тај моћни покрет којим се баца на онога кога му је природа одредила; али не буди љубоморан и сети се предности које ужива људски род: оне у љубави надокнађују све оно што је природа дала животињама, снагу, лепоту, лакоћу, брзину».

И Волтер даље говори о човековом преимућству; човек увек може да воли и да љубав сублимише и претвори у уметничко дело, док за животиње постоји доба парења. Вратимо се опет Реми де Гурмону; он каже: »Човек, и међу најнижим представницима људског рода, укротио је љубав и од ње начинио свакидашњег роба, учинив је разноврсном и учестаном. То припитомљавање љубави је чисто интелектуално дело и резултира из изобиља снаге нашег нервног система, способног такође за дуге психолошке разговоре, за рад и размишљање». Љубав је, дакле, посебно преимућство човека и дозвољава му да осмисли своју егзистенцију и да тражи извориште за стваралачки чин.

Сам Волтер је, као што знамо, био заљубљен у маркизу де Шатле, жену која је — како сам каже — у Француској имала највише склоности да негује све науке, а коју је називао »божанском Емилијом«; у »Надгробном напису госпође Шатле, дакле када је умрла ова жена Волтеровог живота и покретач многих стваралачких акција, он је написао следеће стихове:

»Свет је изгубио Емилију, дивну!
Волела је сласти, уметност, истину,
Дајући јој своју душу и свој разум,
Богови задржаше само бесмртност!«

Сваки стваралац је имао своју звезду водиљу, што нам усталом, показује и сама историја. Чини се да је свако преболео по коју љубав, свако је ту љубав носио у срцу и свакоме је она била моторна снага стварања. Данте је, као што знамо, имао своју Беатричу, она га је надахнула за »Божанствену комедију«, за дело које се убраја у највећа достигнућа светске књижевности и које стоји као документ средњевековља. Још у »Новом животу« он је описао ову надземаљску љубав, али у ремек-делу ова љубав је подигнута на највиши пједестал и запрема божански ореол. Песник Петрарка је овековечио своју Лауру испевавши у њену част и у част њене лепоте најлепше сонете, а Бокачо своју »Фјамету«, чији је лик оставио траг и у спевовима, а посебно у »Декамерону« и роману — Љубавне исповести госпође Фјаметек. Писац чувених »Максима«, Франсуа војвода де Ларошфуко био је заљубљен у госпођу Лафајет, и то у позном добу живота, и ова љубав му је омогућила да дубље продре у женску психу и темпераменат.

Међутим, посебно је занимљива љубав Шатобријана и госпође Рекамије, »божанске Жилијете«, која је у своје доба важила за најлепшу жену што је природа створила, жену пред којом су клечали многе значајне личности епохе, а коју је сликар Давид овековечио.

У време романтизма, када су описи љубавних јади запремали помало и мистични карактер, као код Новалиса, на пример, љубав постаје, чини се, значајна стваралачка полуга. Новалис је овековечио љубав према Софији Кун која је покренула на дубља размишљања о овом осећању које оплеменеју, Едгар По своју Вирџинију Клем, Вињи — Жорж Сандову, и многи други.

ПОВЕСТА
ОКТОБРА

Када бисмо пратили љубавне животе стваралаца, наишли бисмо на многе аутобиографске податке у њиховим делима, што је сасвим разумљиво, јер су они живели у тој љубави и са том љубављу; живели су за ту љубав. Гете је овековечио своју Шарлоту, Ђарџон Терезу Гвичиоли, чије савете је прихватио пишући »дон Жуана«, Тургењев своју Полину Вијардо, кафка своју Фелису Бауер, која је, сматрају многи интерпретатори његовог опуса, у центру многих његових преокупација, пошто је она била његова вереница, коју је касније напустио и потом као да је осушкивао гласове из Талмуда: »Јеврејин без жене — нема мира, нема вере, нема Талмуда«. И многи други. Посебно је занимљива, рецимо, Јесејина љубав према Исидори Данкан, која је песника стала живота. И Дучић је потпуно у праву када је о овој свеомној поетској инспирацији писао:

ПОРЕЂА
ОКТОБРА

»Осећа се у најдубљим делима грчким присуство љубавнице у животу њихових писаца. Чак и Сократ је имао једну перку са куртизанком Лагиском, а ко зна колико је њена инспирација била моћна у његовим делима. Зна се да је свако људско дело нераздвојено од човекове љубави и мржње у животу. Зар би Тасо био онакав песник да није било сестара дуке од Фераре. Зар би Расин онако познавао љубав и противуречности срца, страст за авантуру и интригу спола, без његовог свакодневног општења са дворским дамама у Версеју, где су се смењивале славна ла Валиер са славном де Монтеспан... Жена је зато највиши подстрек људског стварања. Она стоји у зениту наше мисли и акције; и њој се дугују све лепоте и величине људског генија«.

У нашој књижевности такође можемо пратити многе љубави наших стваралаца. Посебно, рецимо, Змаја и његове Руже, оудући да је ова љубав послужила као надахнуће многим песмама, а Ружина прерана смрт инспирисала је песника да напише, у болу и очају, чувене »Булића увеок«. Ништа није мање значајна и љубав Франца Прешерна према седамнаестогодишњој Јулији Примич, којој је песник посветио свој »Сонетни венац«, па Лазе Костића према Дунђерској, и других.

Посебно је занимљиво читати љубавну преписку. Она нам, разуме се, говори о карактеру и интезитету љубави, радостима и сетним расположењима, али најчешће о једном осећању које је толико јако да осваја песника и он му се потпуно предаје. Ова љубавна преписка допуњује нашу слику о ствараоцу и његовој привржености љубавној екстази. Сем тога, није тешко приметити у којим делима фигурирају ови ликови и колики су удео имали при стварању. Већ смо рекли да је Тереза Гвичиоли, несрећна Вајронова љубав, толико утицала на Вајрона да је он чак под њеним утицајем попрвљао неке тираде у својим делима, све оно што није инпоновано нежној Терезиној природи. Исто тако знамо да је Едгер По, после Вирџинијеве смрти, постао очајник и ускоро завршио у делиријуму тременсу, као дипсоман коме се не престао привиђао лик вољене и измучене жене, тако да се у његовој лирици срећу чак и некрофилски акценти који се ближе перверзији и патагогији. После разилажења Мисеа и Жорж Сандове, и једно и друго су писали дела са јасним алузијама на прохујалу љубав, а Мисе је у драми »Не треба се шалити љубављу« скоро аутентично описао своје патње. У једном писму Мисе каже: »Што се мене тиче, умрети нећу пре него што завршим књигу о себи, о теби (о теби пре свега); не, лепа моја, света моја веренице, нећеш се спустити у ту хладну земљу пре но што сазнаш кога је однела. Не, не, у то се кунем својом младошћу, на твом гробу ницаће само кривини без мрље. На њему ћу поставити, ево овим рукама, твој надгробни споменик у мермеру чистијем од статуе наше једнодневне славе. Потомство ће понављати наша имена као имена оних бесмртних љубавника којима се једно име даје за обоје, као што су Ромео и Јулија, Елоиза и Абелар. Никада се неће говорити о једном, а да се не

говори о другом. То ће бити светије венчање од онога које обављају свештеници, неуништиво и чедно венчање духа. . Завршипу твоју повест својом љубавном химном. . .

Читајући, ридимо, ту преписку између Мисеа и Сандове. примећујемо све кризе настале у љубави, сва покајања, али и искреност која зрачи из сваког писма. Нежна и искрена, ова писма нам допуњају малу ове велике љубави, која је, чини се, увек била присутна и која је остала у лепим успоменама. У једном писму Сандове поручује Мисеу:

»Нека ти успомена на мене не затрује ниједну радост у живогу, али не дај ни да те радости разоре и обезвреде успомену. Буди срећан, буди вољен. Како и не би био? Али, сачувај ме у скривеном кутку срца и ту се повуци у данима туге да нађеш утеху и охрабрење«.

Овако изгледа отприлике преписка оних љубавника који нису имали срећу да се вечито споје духом и телом, већ их је живот раздвојио. И чини се, а то су већ многи приметили, велико преимућство песника је што није постојан у једној љубави, већ иде даље и тражи нова надахнућа и нове цветове љубавног венца.

Посебно би, рецимо, био занимљив и љубавни роман Оноре де Балзака. О томе су многи писали, почев од савременика — до мораа, Цвјига и других. Евелина Ханска, »Незнанка« — како ју је он називао, испунила је читав Балзаков живот; доказ су његова оројна писма њој упућена. Уосталом, и Џени Маркс, Марксова жена, имала је највећи утицај на Маркса, те се, читава Марксова револуционарна делатност и не може замислити без учешћа и помоћи вољене Џени, која му је помагала при раду, тешила га у најтежим тренуцима беде и разочарења, уливала му храброст и сама истрајавала заједно са њим. Њихова ћерка, Ђлинор Маркс-Евелинг са разлогом је записала: »Без Џени фон Весфален, Карл Маркс никада не би могао да буде оно што је био«. А у посмртном слову на њеном гробу Фридрих Енглес је рекао:

»Године 1843, после уништавања »Рајнских новина«, које је Маркс уређивао, обављено је венчање. Од тога времена, Џени није само делила судбину, радове и борбу свога мужа, него је у њима са највећим разумевањем и са најватренијом страшћу узимала учешћа«.

Свуда нам се, дакле нуде упливи и утицаји љубавног заноса. Најчешће је таква љубав идеална, чиста, беспрекорна: као таква, она је гаранција чистоте надахнућа, па прма томе — та чистота се осећа и у делу. Уколико није до краја остварена, о њој се говори езоповским језиком, каткад кроз сарказам, некада се чак и персифлира, а корени тој персифлажи су приметни и уочљиви. То је случај, рецимо, са Шопенхауером. Ова нереализована љубав фигурира у делима Серена Кјеркегора и његов »Дневник једног заводника« показује нам једно ново лице. »Доживљавам сада рађање љубави« — пише С. Кјеркегор у »Дневнику заводника«. При томе сам скоро невидљив, чак и седим уз њу. Понекад ми се чини, као да неко сам плеше плес, који је одређен за двоје. А ипак је неприметно суитграч присутан«.

И Корделија, како он у овом делу назива Регину Олсен, постаје његов удес, јер љубав са њом није остварена: дошло је до болног раскида, који је младој девојци био нејасан, али који је за Кјеркегора значио животни порадокс и необјашњиву неумитност. Он је одгурнуо Регину Олсен и његова објашњења се крећу у том смеру да је настојао да је одстрани од себе и тиме јој спасе живот. »Из којих год разлога и како год поступио Кјеркегор — каже Г. Лукач у књизи »Душа и облици« — чинио

ПОВЕСТА
ОКТОБРА

је то ипак само да спасе Регину Олсен за живот. Ма колико да је гест којим ју је одгурнуо био можда многозначан у души, у очима Регине Олсен морао је да има само једно значење. Кјеркегор је то осетио: за Регину постоји само једна опасност, неизвесност. И будући да за Регину није могао да настане живот из чињенице да га је волела, он је свим силама (жртвовањем свога доброг гласа) желео постићи да она за њега не осећа ништа друго до мржњу. Хтео је да га Регина сматра хуљом, да га цела породица мрзи као обичног заводника; јер, ако га Регина омрзне, биће спасена».

И Кјеркегор је то постигао. Случај се поновио и са Кафком, који је такође оставио своју вереницу Фелису Бауер, због чега је касније патио читавог живота. Стога и многи интерпретатори његовог поливалентног дела и сматрају да је у роману »Процес« реч искључиво о његовом раскиду са вереницом, због чега је Кафка осећао кривицу која се правно не може доказати. Као и Јозеф К., кога прогањају мрачне силе друштвеног хаоса, тако је и сам Кафка лутао по врлетима живота, тражио нове утехе, али је то све делимично задовољило његово покајничко расположење. Стога, не само у »Процесу«, већ и у осталим његовим делима, личности су неочежане, пате и траже мир и спокојство, осећајући оргију уништења и страха.

У сваком случају, свака од ових љубави, и оних које нисмо стигли да поменемо, оставила је трага у делу; и да бисмо боље упознали самог ствараоца, неопходно је завирити и у историју те љубави, која у сваком случају зрачи племенито и хумано не само на аутора, на креатора, већ пре свега и изнад свега на опус који произилази као неминовност тога чина. Каткада је та љубав била у жижи интересовања, каткада је у самом зачетку претрпела крах, каткада је одбачена неправедно, као у случају Кјеркегора и Кафке, али најчешће је трајала и инспиративно деловала. Ово се протеже од искона до данас. »Кажи ми ти, којег љуби душа моја — пише у »Песми над песмама« — где пасеш, где пландујеш? Јер зашто бих лутала међу стадима другова твојих?«.

Већ поменути Реми де Гурмон је писао:

»Ако се љубав одузме, нема више уметности, а ако се уметност одузме, љубав није ништа друго до физиолошка потреба«.

Ове речи су из његове већ класичне књиге »Природа љубави«. Други психолог, Дени де Ружмон, у књизи »Љубав и запад« пружа нам читаву историју средњовековне трубадурске љубави, која је успела да поспешила стваралаштво и духовни напредак, и то од дванаестог провансалског столећа, када је љубав добила спитет — **племенита** и постала општеприсутна.

Једном речи, љубав и уметност су у дијалектичкој спрези: једно друго подстичу и допуњују. Уметност даје љубави онај поетски ореол који зрачи читавом историјом људског рода и који је подиже на ниво сублимисаног осећања, истискујући **libido**, а љубав постаје покретачка сила уметничког чина и изазов човековим осећањима. С правом је естатичар Шарл Лало приметио да се »лепота заснива на љубави, као и љубав на лепоти, а то је истинито — за уметност као и за природу, за физиолошки инстинкт оплођавања као и за идеализовану љубав, витешку или платонску«. »У љубави и много је мало« — поручује Бомарше. Једна француска изрека из XVIII века гласи: »Прави мудрац, филозоф и стручњак ужива у љубави као у добром вину: пијуцка полако, у малим гутљајима, с кратким предасима, а не распитује се да ли је пехар из кога пије нов«.

Нашећемо још песника Мисеа, будући да је о њему већ било речи; он каже: »Оно што човек овде на земљи назива генијем, управо је потреба за љубављу«.

И тако даље. Мишљесња много, чак и превише, пошто је то била увек кључна тема и парадигма стваралаштва, које негује ово узвишено осећање у свим димензијама и релацијама, у широкој амплитуди сензибилитета, у распону који иде од љубави све до мржње.

И не само платонска љубав, већ и перверзна, изопачена љубав има свој удео у стварању, као што је то случај, рецимо, са делима Маркиза де Сада, Оскара Вајлда, А. Жида, као и са бројним представницима модерне поезије. Ова изопачена љубав вуче своје порекло из античке литературе и о њој већ говори Сократ, подижући је на ниво »калокагатије« — идентификовања лепог са добрим; она је била легализована на Лезбосу и песникиња Сапфо је такву љубав довела до савршенства; такође у старом Риму; назире се у делима Рембоа и у Верлена; о тој врсти љубави говори и Волтер у поменутом »Филозофском речнику«. Али, таква љубав није одвукла наша размишљања.

То би, наравно, била тема посебна.

Овом приликом смо настојали да покажемо само удео једног стожера уметности: љубави, њен утицај на сам чин стваралаштва, чак можда и на његову генезу. Наиме, чим завиримо у уметност уопште, одмах уочавамо трагове љубавног заноса и пустиловине; показују нам се љубавна осећања, која оплемењују ствараоца и живот, осећања која су преобраћена у уметнички проседе и носе свој хуманистички занос. Чини се, наиме, да је без овог осећања уметност сиромашнија за једну значајну компоненту и за дубљи смисао. Разуме се, љубав није само најзначајније човеково осећање, јер постоје и друга (страх, сигурност, глад, амбиција, итд.), али је, у сваком случају, у човековој природи да воли, јер је »човеку својствен сан о љубави« (Н. Берђајев); без тог осећања се не може замислити феномен који ми називамо животом. И не само код човека, већ и код животиња, о чему, уосталом, говоре и наведене Волтерове речи: љубав се манифестује у читавој природи и то је, вероватно, она магијска снага која привлачи сваки живи организам што осећа потребу за спајањем и допуном. Она, уосталом, и чини да се продуже врсте и регенерише природа.

ПОРЕСА
ПОРЕСА